

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРОФОРМУВАНЬ В УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Бутенко Є.В. кандидат економічних наук, доцент

Харитоненко Р.А. аспірант

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
KharitonenkoRA@email.ua*

У статті охарактеризовано етапи трансформації сільськогосподарських підприємств та появу ринкових суб'єктів господарювання: фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації та агрохолдингів. Описано проблеми розвитку та шляхи їх вирішення у контексті збалансованого землекористування.

Ключові слова: *сільськогосподарські підприємства, фермерське господарство, сільськогосподарські кооперативи, агрохолдинги.*

Актуальність проблеми.

Становлення ринкової економіки в Україні має свої особливості, які звичайно відобразились на аграрних відносинах. Планово-розподільча економіка із державною формою власності на сільськогосподарські підприємства, яка була панівною на початку 90-х в економіці країни, виявилась нездатною нормально забезпечити функціонування сільськогосподарських землекористувань в умовах переходу до ринкових відносин. Для переходу на іншу економічну систему почався поступовий процес трансформації сільськогосподарських підприємств.

Метою дослідження виступає аналіз процесу трансформації ринкових суб'єктів господарювання у сільському господарстві, визначення сучасних проблем та шляхів їх ви-

рішення у контексті збалансованого землекористування у процесі розвитку ринкових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Процес трансформації розпочався в середині 90-х років із зміною форм власності на землю, структури землеволодінь та землекористувань. В умовах широкомасштабного здійснення земельної реформи на території сільськогосподарських підприємств України відбулися значні перетворення, які змінили організаційно правові та організаційно територіальні форми власності на землю і господарювання на ній [2]. Результатом цього процесу стали зміни структури аграрного підприємництва за рахунок приватизації і розпаювання землі та як результат виникнення дрібнотварних (особистих) селянських господарств і поя-

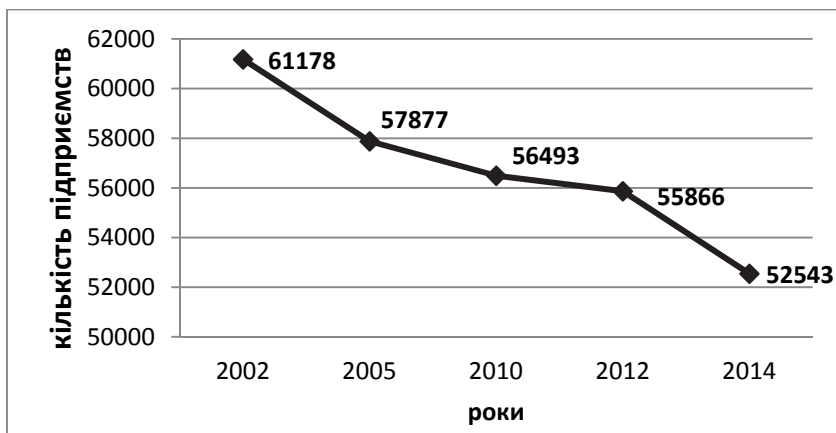


Рис. 1. Кількості зареєстрованих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві за період з 2002 по 2014 роки [9]

ва потужних сільськогосподарських підприємств (агрохолдингів).

У ринкових умовах законодавством визначено основні господарюючі суб'єкти: господарські товариства, приватні підприємства, виробничі кооперативи, фермерські господарства, державні підприємства, підприємства інших форм господарювання (рис.1).

Найпоширенішим агроформуванням ринкового типу є фермерські господарства. На цей вид підприємництва в аграрній реформі відводиться особливе місце. Вони є однією з найбільш перспективних і ефективних форм господарювання з високою агрокультурою, належним рівнем організації виробництва, бережливим відношенням до землі та оптимальною впорядкованістю території. Виникнення і розвиток фермерських господарств було закономірним результатом процесу приватизації колективної власності. Початок становлення фермерських господарств розпочався в 1992 році, коли було зареєстровано 2098 господарств. Найбільша їх кількість припадає

на 2003 рік, коли було зареєстровано 43016 фермерських господарств. Після 2005 року їх кількість почала зменшуватись і на 2015 рік становила 38850 господарств [9]. Діяльність фермерських господарств регулюється Законом України № 973-IV від 19.06.2003 «Про фермерське господарств» [5].

На сьогодні організаційно-економічні механізми управління становлення фермерського господарства на території України поки не досягли рівня розвитку, який спостерігається в економічно розвинених країнах. Однією із причин цього є перехід та становлення приватної власності на землю, який збігся із поглибленням соціально-економічної кризи в Україні. Сучасні реалії господарювання фермерських господарств відзначаються недостатнім рівнем їх конкурентоспроможності, що унеможливило здатність забезпечити розширене відтворення, зумовлює ризик неплатоспроможності і, як наслідок, призводить до банкрутства.

Більшість фермерських господарств зайняті в галузі рослинництва.

Так, якщо частка валової продукції рослинництва у 1995 році становила 85,4 %, а тваринництва 14,6 %, то у 2014 році значення цих показників змінилися відповідно до 93 % та 6,99 %. У загальних обсягах валової продукції рослинництва частка фермерських господарств у 1995 році займала 1,1%, а в 2014 році – 10 %. Відповідні показники по тваринництву становили 0,3 і 1,8 % [9]. Головними причинами згортання тваринництва є низькі закупівельні ціни на продукцію, нестача кормів, високі ціни на засоби виробництва, відсутність належних переробних потужностей (табл. 1.).

Загальний економічний спад та недосконале законодавство змусили фермерські господарства покладатись на самих себе. Власники цих господарств вирощують культури, які користуються попитом на ринку, переходячи до сівозмін з короткою ротацією, збільшення насиченості однотипних культур. Це призводить до посилення

мінералізації гумусу, накопичення в ґрунті специфічних речовин, що ведуть до виснаження ґрунтів та прискорюють розвиток деградаційних процесів. Однією із проблем ефективного функціонування фермерських господарств залишається їх мала площа. Більшість фермерських господарств в Україні мають площу до 80 га, рентабельність яких сягає не більше 12 %. Найбільш оптимальними та науково обґрунтованими вважаються господарства, розмір яких в середньому сягає 400-600 га. Господарства з такою площею більш швидко адаптуються до впливу зовнішнього середовища, забезпечуючи рентабельність виробництва майже до 30 % [8].

Однією із ефективних форм господарювання є сільськогосподарське кооперування, яке виконує досить важливу економічну функцію, об'єднуючи товаровиробників в напрямі підвищення ефективності використання належного їм ресурсного потенціалу.

1. Валова сільськогосподарська продукція у фермерських господарствах

Рік	Валова продукція		у тому числі			
			Продукція рослинництва		Продукція тваринництва	
	млн. грн.	від загальної виробленої продукції по Україні %	млн. грн.	від загальної виробленої продукції по Україні %	млн. грн.	від загальної виробленої продукції по Україні %
2009	5074,9	5,0	4393,6	7,1	681,3	1,7
2010	5012,9	5,0	4253,1	7,2	759,8	1,8
у порівняльних цінах 2005 року						
2011	16192,5	6,9	14997,7	9,2	1194,8	1,7
2012	14111,1	6,3	12843,1	8,6	1268,0	1,7
2014	19188,8	7,6	17847,0	10	1341,8	1,8
у постійних цінах 2010 року						

*Таблиця складена за даними Державної служби статистики та розрахунками авторів [9]

Розвиток кооперації на селі в Україні протягом тривалого періоду гальмувався через недосконале законодавство. Згодом був прийнятий Закон України № 469/97-ВР в редакції від 19 січня 2013 року «Про сільськогосподарську кооперацію», який суттєво поліпшив умови для діяльності таких кооперативів, у першу чергу як неприбуткових організацій [4].

Однак, на сьогодні є ряд невирішених проблем, які заважають ефективному розвитку сільськогосподарської кооперації. Відсутність стратегічних і пріоритетних напрямів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та зацікавленості аграріїв у кооперації в цілому. Забезпечення популяризації сільськогосподарських кооперативів можливо лише за умови розробки та реалізації відповідних державних цільових програм, які повинні базуватися на стимулюванні обслуговуючих кооперацій в селах при виробництві товарів і надання послуг [6].

Одним із прикладів об'єднання селян, власників паїв, є сільськогосподарські акціонерні товариства. Сільськогосподарські акціонерні товариства – це підприємство, капітал якого формується за рахунок продажу акцій та інших цінних паперів. Створюються юридичними та фізичними особами. Покупці акцій стають пайовиками акціонерного товариства та отримують дохід у формі дивідендів. Законодавчо така діяльність регулюється Законом України № 514-VI від 17 вересня 2008 року «Про акціонерні товариства» [3]. При такій формі господарювання зберігається цілісність масивів, що дозволяє науково-обґрунтоване запровадження сівозмін, так як пайовики є акціонерами, а ділянку об-

робляє господар, який створив акціонерне товариство.

Починаючи з 2005 року, формально завершується реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств та вихід на завершальний етап приватизації сільськогосподарської землі. Виникає нове явище, коли несільськогосподарські суб'єкти господарювання почали активно брати участь у сільськогосподарському виробництві, здійснюють значні інвестиції в аграрну сферу економіки, володіючи активами та контролюючи земельні масиви. Ініціатива в розвитку аграрної реформи переходить від держави до агробізнесу проявом чого стало виникнення агрохолдингів. Агрохолдинги – один із різновидів холдингових компаній – системи комерційних організацій, які включають «керуючу компанію», що володіє контрольними пакетами акцій або паями дочірніх компаній. Також це група підприємств з площею понад 10 тис. га сільськогосподарських угідь, але переважно більша їх кількість має земельний фонд 50 – 100 тис. га. В Україні однією з основних економічних передумов появи холдингових компаній стали процеси акціонування й приватизації великих державних підприємств й об'єднань.

Перші агрохолдингові компанії почали з'являтися ще на початку 2000-х років. Однак, компанії і бізнес групи, котрі вливали свій капітал в агробізнес, швидко «покидали» його через нефундаментальність мотиву одержання активів аграрних підприємств для погашення боргів. Основним мотивом вливання коштів була надія дешево купити й дорожче продати, очікування швидкого прибутку будь-якою ціною. Однак криза 2008 року внесла певні корективи

у плани інвесторів, внаслідок чого було вирішено перечекати і продати компанії у період економічного зростання. Разом із тим фінансова криза сприяла перегрупуванню стратегічних інвесторів, що спрямовували свої інтереси в агропродовольчий сектор, який перебував на той момент у більш вигідному становищі, ніж інші сектори економіки. Цьому сприяло загострення світової продовольчої кризи та зростання світових цін на продовольство, а також невикористаний потенціал українського сільського господарства закріпив його привабливість для «великого капіталу» [1].

В період 2010 – 2015 років характеризується поступовим уповільненням тенденції до накопичення землі у власності агрохолдингів, а пізніше і взагалі її зменшенням, меншими обсягами залучених зовнішніх засобів, а також консолідацією ринків і переходом до підвищення ефективності ведення виробництва. Цей період також називають перехідною фазою між періодами агресивної акумуляції ресурсів та підвищення ефективності виробництва [7].

Незважаючи на проголошення державою правової гарантії підприємствам різних форм власності щодо створення для них однакових умов господарювання, уряд завжди орієнтувався на підтримку розвитку великого бізнесу в сільському господарстві. Така політика пояснюється тим, що приватні багатоземельні корпоративні структури зможуть забезпечити продовольчу безпеку на відміну сімейних фермерських господарств. Це веде до витіснення традиційних форм ведення сільськогосподарського виробництва – аграрних підприємств і фермерських господарств.

Аналізуючи виробничий напрямок агрохолдингів, слід відзначити, що здебільшого їх діяльність спрямовувалася на виробництво зернових та олійних культур, а також на виробництво сировини для власної переробної промисловості (цукрові буряки, молоко, м'ясо ВРХ, свиней, птиці) [7].

Дещо різноплановий підхід виробився в агрохолдингових компаніях до розвитку сільських територій, на яких вони ведуть свій бізнес. Вони добре піклуються про об'єкт свого господарювання – сільськогосподарські угіддя, застосовуючи для їх обробітку найсучасніші технології, а для великої кількості сільських жителів пропонують реальні місця працевлаштування. Частина з них розвивають сільську інфраструктуру. Однак, з іншого боку агрохолдинги – це бізнесові проекти, основною метою яких є примноження капіталу їхніх засновників. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури за визначенням не є їх функцією, а цим повинні займатись місцеві громади, які роками не фінансуються. Засновники агрохолдингів проживають зовсім в іншому місці і ні вони, ні члени їх сімей не користуються сільською інфраструктурою. Тому більша частина великих корпорацій взагалі не приділяє уваги соціальній інфраструктурі сіл та відновленню родючості сільськогосподарських угідь, а діють на засадах максимізації прибутку.

Підприємства інших форм господарювання становлять 3% [9]. Діяльність таких господарств не відображають наукових підходів щодо раціонального використання землі, виробництво сільськогосподарської продукції яких не впливає на ринок, а їх функціонування цілком залежать від державних дотацій.

Висновки.

Трансформація сільськогосподарських землекористувань в процесі переходу до ринкової економіки відобразила об'єктивну зміну земельних відносин в Україні. Початок трансформації співпав із загальним економічним спадом, що призвів до зниження сільськогосподарського виробництва та зменшення ефективності використання земельних ресурсів, при якому державний контроль фактично був самоусунений, що призвело до нехтування системою сіво-змін та охорони земель.

Однак, при наявності зазначених проблем, в процесі розвитку ринкових відносин, у сільськогосподарських підприємствах простежується збільшення виробництва валової продукції, частково впроваджуються сучасні агротехнічні заходи щодо вирощення екологічно чистої продукції та відбувається розвиток сільської інфраструктури.

Отже, агроформування ринкового типу є частиною процесу становлення економіки. Їх розвиток залежить від комплексності реалізації механізмів управління, яке повинне забезпечити раціональне використання та охорону земель.

Список використаних джерел

1. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано. Німецько-Український аграрний діалог. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ard-ukraine.de/images/AgPP_21_Ukr.pdf
2. Добряк Д.С. Земельно-агротехнічний паспорт сільськогосподарського підприємства - один із чинників екологічно безпечного використання земельних ресурсів [Текст] / Д.С. Добряк, Є.В. Бутенко // Зем-

леустрій і кадастр : науково - виробничий журнал. - 2013. - N 2. - С. 3 - 13.

3. Законом України «Про акціонерні товариства». Редакція від 01.05.2016. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
4. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію». Редакція від 19.01.2013. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>
5. Закону України «Про фермерське господарство». Редакція від 01.05.2016. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
6. Клокар О.О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку / О.О. Клокар // Сталій розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. №6. – С.16-23.
7. Крупнейшие агрохолдинги Украины 2015. Украинский клуб аграрного бизнеса. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Largest_Agriholdings/Holdings_2015_demo.pdf
8. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри селянських фермерських господарств / В.Я. Месель-Веселяк, Р.В. Пікус // Сільські обрії. – 1995. – № 3–4. – С. 13–17.
9. Статистичний збірник. Рослинництво України. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

References

1. Ahrokhodynhy v Ukraini: dobre chy pohano. Nimetsko-Ukrainskyi ahrarnyi dialoh. Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: http://ard-ukraine.de/images/AgPP_21_Ukr.pdf
2. Dobriak D.S. Zemelno-ahrotekhnichnyi pasport silskohospodarskoho pidpriemstva

- odyń iz chynnykiv ekolohobezpechnoho vykorystannia zemelnykh resursiv [Tekst] / D.S. Dobriak, Ie.V. Butenko // *Zemleustrii i kadastr : naukovo - vyrobnychy zhurnal*. - 2013. - N 2. - S. 3 - 13.
3. Zakonom Ukrainy «Pro aktsionerni tovarystva». Redaktsiia vid 01.05.2016. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
 4. Zakon Ukrainy «Pro silskohospodarsku kooperatsiiu». Redaktsiia vid 19.01.2013. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>
 5. Zakonu Ukrainy «Pro fermerske gospodarstvo». Redaktsiia vid 01.05.2016. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
 6. Klokhar O.O. Silskohospodarska kooperatsiia v Ukraini: retrospektyvnyi ta perspektyvnyi analiz efektyvnoho rozvytku / O.O. Klokhar // *Stalyi rozvytok ekonomiky. Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychy zhurnal*. – 2013. №6. – S.16-23.
 7. Naibilshi ahrokholdynhy Ukrainy 2015. Ukrainskyi klub ahrarynoho biznesu. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: http://ucab.ua/files/Survey/Largest_Agriholdings/Holdings_2015_demo.pdf
 8. Mesel-Veseliak V.Ia. Optymalni rozmiry selianskykh fermerskykh gospodarstv / V.Ia. Mesel-Veseliak, R.V. Pikus // *Silski obrii*. – 1995. – № 3–4. – S. 13–17.
 9. Statystychnyi zbirnyk. Roslynnnytstvo Ukrainy. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Elektronnyi resurs] / Rezhym

dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

Бутенко Е.В., Харитоненко Р.А.
ТРАНСФОРМАЦИЯ АГРОФОРМИРОВАНИЙ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

В статье охарактеризованы этапы трансформации сельскохозяйственных предприятий и появление рыночных субъектов хозяйствования: фермерских хозяйств, сельскохозяйственной кооперации и агрохолдингов. Описаны проблемы развития и пути их решения в контексте сбалансированного землепользования.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, фермерское хозяйство, сельскохозяйственные кооперативы, агрохолдинги.

E. Butenko, R. Kharytonenko.
THE TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN CONDITIONS OF MARKET RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article describes the stages of transformation of agricultural enterprises and the emergence of market entities: farms, agricultural cooperatives and agricultural holdings. Describes the problems of development and ways of their solution in the context of balanced land use.

Key words: agricultural enterprises, farms, agricultural cooperatives, agricultural holdings.